

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SİİRT ZİYARETLERİ

YAKUP İSKENDER ÇEÇEN*

ÖZ

Siirt, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu sınırlarını savunma ve stratejik geçiş yollarını kontrol etme görevini üstlenen önemli noktalardan biri olmuştur. Bölgedeki Rus işgali tehdidine karşı Siirt halkı, oluşturduğu gönüllü milis kuvvetleriyle büyük bir mücadele vermiştir. Bu kritik dönemde Mustafa Kemal Paşa, Siirt’e gelerek askerî birlikleri denetlemiş, cephe hattını güçlendirmeye yönelik çeşitli önlemler almıştır. Paşa’nın gerçekleştirdiği ziyaretler, yalnızca askerî hedeflerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Siirt halkının moral ve motivasyonunun artırılması bakımından da mühim bir rol oynamıştır. Netice itibarıyla söz konusu ziyaretler, bölgedeki savunma tertibatının tahkim edilmesine, askerî kaynakların yeniden yapılandırılmasına ve sivil halkın direncinin kuvvetlendirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Makale, Birinci Dünya Savaşı sırasında Siirt’in sahip olduğu stratejik önemi ve 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa’nın kente gerçekleştirdiği iki ziyareti ele almaktadır. Çalışma, Mustafa Kemal Paşa’nın Siirt’e geliş tarihleriyle ilgili mevcut belirsizlikleri gidermeyi ve bu ziyaretleri dönemin askerî ve toplumsal koşulları çerçevesinde doğru tarihsel bağlamlarıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1 Siirt/TÜRKİYE, yakupiskendercecen@gmail.com,
ORCID:0009-0002-2544-003X.

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e gerçekleştirdiği ilk ziyaret, dönemin arşiv belgeleri ve çeşitli hatıratlarla belgelenmiş ve tarihsel olarak desteklenmiştir. Buna karşın Paşa'nın Siirt'e yaptığı ikinci ziyarete ilişkin herhangi bir arşiv belgesine ulaşılammıştır. Bu nedenle söz konusu ikinci ziyaretin tarihi bağlamı ve içeriği büyük ölçüde Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında tuttuğu notlara ve dönemin anlatılarına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Mustafa Kemal Paşa, Siirt, Ziyaretler.

16. CORPS COMMANDER MUSTAFA KEMAL PASHA'S VISITS TO SİİRT

ABSTRACT

During the First World War, Siirt was a very important place for the Ottoman Empire because it helped protect the eastern borders and control crucial routes. The people living in Siirt formed their own volunteer armies and fought hard against the possibility of Russia taking over the area. During this vital time, Mustafa Kemal Pasha visited Siirt to check on the soldiers and took several actions to strengthen the front line. Mustafa Kemal Pasha visited Siirt not only for military reasons but also to greatly boost the people's spirits and encourage them. In conclusion, the visits significantly aided in reinforcing the region's defenses, reorganizing military resources and enhancing the resilience of the local population.

The strategic role of Siirt during the First World War and the two visits to the city by 16th Corps Commander Mustafa Kemal Pasha are the subjects of this article. This study aims to establish the precise dates of Mustafa Kemal Pasha's visits to Siirt and to evaluate their significance within the accurate historical framework of the period's military and social environment.

The first visit of Mustafa Kemal Pasha to Siirt is confirmed and historically supported by archival records and various memoirs from the period. On the other hand there are no archived records concerning Mustafa Kemal Pasha's second visit to Siirt. Consequently, content and historical context of this second visit mainly rely on the notes kept by Mustafa Kemal Pasha during the First World War and the narratives of that time.

Keywords: World War I, Mustafa Kemal Pasha, Siirt, Visits.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılması, Karadeniz'deki deniz çatışmaları ile başlamıştır. Osmanlı'ya sığınan Alman gemileri, Yavuz ve Midilli, Rusya'nın Odesa, Sivastopol ve Teodosya limanlarını bombalamıştır. Bu olay üzerine Rusya, 2 Kasım 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiş, hemen ardından İngiltere ve Fransa da 5 Kasım 1914'te Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na resmen katılmıştır¹.

Rus kuvvetleri 2 Kasım'da sınırı geçerek Erzurum'a doğru ilerlemiş; ancak 7-12 Kasım tarihlerinde Köprüköy ve 17-20 Kasım'da yapılan Azap Muhabereleri'nde Osmanlı ordusunu karşısında bulmuş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte Osmanlı ordusu da bu çatışmalarda ağır zayıatlar vermiş ve Rus birliklerini takip edememiştir. Bunun üzerine Osmanlı birlikleri, savunmaya daha uygun bir alanda toplanmak amacıyla 10 kilometre geri çekilmiştir. Almanların ısrarı üzerine, Kafkasya Cephesi'nde Rus ordusuna karşı büyük bir saldırı planı yapılmıştır. Bu amaçla Enver Paşa Kafkasya'ya gelerek, saldırının bahara ertelenmesini öneren 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'yı görevden almış ve ordu komutanlığını kendi üzerine almıştır. 22 Aralık 1914 ile 15 Ocak 1915 tarihleri arasında gerçekleşen Sarıkamış Muhabereleri, Osmanlı ordusunun büyük kayıplar verdiği kritik bir dönemeç olmuştur. Kış donanımından yoksun yaya ve atlı birliklerle gerçekleştirilen bu harekât sırasında Osmanlı ordusu ciddi zayıatlar vermiştir. Sarıkamış'taki çatışmalarda yaklaşık 60.000 Osmanlı askeri şehit düşmüş, 200 subay ve 7.000 asker Ruslar tarafından esir alınmıştır². Bunun yanı sıra Sarıkamış Muhabereleri'ne 400 gönüllüyle birlikte katılan Kurtalan'lı Pencinar Aşireti Reisi Bişare Çeto, çatışmalar sırasında şehit düşmüştür³. Sarıkamış Muhabereleri'nde alınan yenilgi, Doğu Anadolu'nun Rus ordularına karşı savunmasız hale gelmesine ve bu bölgenin işgale açık bir duruma düşmesine zemin hazırlamıştır.

1 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C IX, Ankara 1999, s.400.

2 Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, çev. Genelkurmay Başkanlığı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s.137.

3 BOA, DH. ŞFR., 459/76, R. 16.11.13330 (29 Ocak 1915).; Hüseyin Koca, "Birinci Dünya Harbinde Van-Bitlis-Muş Hattının Önemi ve 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa", **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S 11, 1997, s.351.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Sarıkamış yenilgisinin ardından 3. Ordu, Erzurum'a çekilmiş ve burada bazı takviye birliklerle güçlendirilerek muhtemel Rus taarruzlarına karşı savunma pozisyonu almıştır. Rus kuvvetleri ise takiplerini Erzurum civarında durdurarak birliklerini takviye etmek ve yeniden organize olmak amacıyla harekâta ara vermiştir⁴. Bununla birlikte, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Van Vilâyeti'ndeki Ermenileri isyana teşvik ederek, cephe gerisinde karışıklık çıkarmayı da sürdürmüşlerdir. Ruslar'ın tahrikleriyle Van Vilâyeti'nde meydana gelen Ermeni isyanının bastırılmasına yardımcı olmak maksadıyla, Siirt'ten 300 kadar gönüllü milis kuvveti, Van'a giderken Erciş kazasının batısında bulunan Aren köyünde dinlenmek istemişlerdir. Ancak Siirt bölgesinden gelen bu milis kuvvetler, halkı tamamen Ermeni olan köylüler tarafından saldırıya uğramışlardır⁵. 1915 yılının Nisan'ında Rus ordusu, Erzurum'u ele geçirme hedefi doğrultusunda Tortum ve Malazgirt üzerinden taarruza geçmiştir. Bu saldırılarla eş zamanlı olarak Van bölgesindeki Ermeni gruplar ayaklanmış ve Osmanlı ordusunun cephe gerisine yönelik saldırılarda bulunmuşlardır. Gelişen bu durum karşısında Osmanlı hükümeti, Ermenilerin başka bölgelere sevk ve iskân edilmesi yönünde bir tedbir alma yoluna gitmiştir⁶.

15 Şubat 1916'da Erzurum'un Rus ordusu tarafından ele geçirilmesi Doğu Anadolu'daki askerî dengeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine değiştirmiştir. Erzurum'un düşmesi ve ardından gelen Muş Vadisi'nin işgali, Rus kuvvetlerine Sivas, Harput ve Diyarbakır istikametinde taarruz hattını genişletme fırsatı sunmuş; aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Trans-Kafkasya'daki askerî faaliyetlerini ciddi şekilde sekteye uğratmıştır. Bu stratejik gelişmeler doğrultusunda Rus Kafkas Ordusu Genelkurmayı, IV. Kolordu Komutanlığı'na Muş ve Bitlis'in işgal edilmesi yönünde emir vermiştir. Bunun üzerine General Abasiyef'in komutasındaki birlikler bölgeye sevk edilmiştir. Erzurum'un düşüşünden kısa bir süre sonra, 17 Şubat'ta bir Kazak süvari alayı Muş'a girerek şehri işgal etmiştir. 20 Şubat'ta General Nazarbekov, komutasındaki birliklerin önemli bir kısmını Muş'ta konuşlandırmıştır. Bu hareket, bölgedeki Rus askeri varlığını tahkim etmeyi ve sonraki harekâtlar için Muş'u bir

4 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s.137.

5 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı**, C 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.566.

6 H. Fahri Çeliker, "Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 3, S 8, 1987, s.382.

merkez üs haline getirmeyi amaçlamıştır⁷. Nitekim 21 Şubat 1916 tarihli Birjevne Vedomosti adlı Rus gazetesi, Muş'un Rus birlikleri tarafından işgal edilmesinin ardından, müttefiki olan İngilizlerle birleşme açısından Bitlis, Siirt ve Cizre'nin stratejik önemine dikkat çekmiştir⁸.

Rus kuvvetlerinin Muş'u işgal etmesinin ardından stratejik hedeflerini genişletmek amacıyla General Abasiyef komutasındaki birliklerin Bitlis'e yönelik bir taarruz gerçekleştirmesi planlanmıştır. Rus birlikleri, 28 Şubat 1916 tarihinde başlattıkları işgal harekâtını 3 Mart 1916'da tamamlayarak şehri ele geçirmiştir⁹. Bitlis'in Ruslar tarafından işgali üzerine Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey, işgalci kuvvetlerinin Bitlis-Siirt yolunu kesmiş olmasından dolayı önce Mutki'ye, ardından Garzan (Kurtalan) yolunu kullanarak Siirt merkezine çekilmiştir¹⁰. Siirt Mutasarrıflığı, bağlı bulunduğu Bitlis'e göre bu tarihlerde daha normal bir yaşamın sürdüğü bir yer olmuştur. Bu nedenle Bitlis Vilâyeti'nin işleri de Siirt'ten yürütülmüştür. Bölgedeki Rus tehdidi sona erene kadar Bitlis Vilâyeti'nin yönetimi kısa bir süre burada sağlanmıştır¹¹.

Siirt halkı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların bölgeyi işgal girişimlerine karşı güçlü ve örgütlü bir direniş sergilemiştir. Yerel halkın ortaya koyduğu bu direniş, yalnızca askerî mücadele değil, aynı zamanda millî bir bilinç ve vatan savunusu anlayışı doğrultusunda gelişen toplumsal bir tepki niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, Mala Şeref Aşireti Reisi Mala Aliye Yunus Ağa, Sıpkı Aşireti Reisi Abdülmecit Ağa, Babosi Aşireti Reisi İsmail Davut, gibi isimler, Bitlis Cephesi'ne katılarak fiili çatışmalarda yer almışlardır¹². Aynı şekilde, Siirt'in önde gelen din âlimlerinden Şeyh Mahmud (Sevgili) ez-Zokaydi de talebeleriyle birlikte Bitlis dağlarında Rus ve Ermeni birliklerine karşı etkili bir direniş göstermiştir¹³. 1 Temmuz 1916'da

7 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı**, s.113

8 Fatih Mehmet Ekşi, **Rusça Gazetelerde Kafkasya Cephesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022, s.288.

9 Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.129-130.

10 Suat Özdağ, **Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2021, s.38.

11 Kâmil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s.158.

12 Koca, a.g.m., s.351.

13 Ömer Obuz, "Milli Mücadeleye "Şark"tan Bir Destek: Siirt Örneği", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Denizli 2017, s.265.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Rus kuvvetlerinin Pervari kazasının Hasir kasabasını işgal etmesi üzerine¹⁴, Siirt halkı, acilen savunma hazırlıklarına başlamış; yaşları 46'nın üzerinde olan siviller ile idadi mektebi öğrencilerinden oluşan milis kuvvetleri teşkil edilmiştir. Bu milis müfrezelerinden bir kısmı Pervari yönüne sevk edilerek Rus ilerleyişini durdurma girişiminde bulunmuş, geri kalan birlikler ise Siirt Mutasarrıflığı merkezinde işgal tehdidine karşı teyakkuzda bekletilmiştir¹⁵. Sonuç olarak, 7 Temmuz 1916'da Tayyar Aşireti önderliğinde gerçekleştirilen başarılı bir karşı taarruz ile Hasir kasabası Rus işgalinden kurtarılmıştır¹⁶. Ayrıca, bu süreçte Siirt'in önemli dini ve toplumsal önderlerinden biri olan Şeyh Şerafettin el-Fersahî, Rusların Bitlis'i işgalinin ardından Siirt'e yönelmesi üzerine halkın yaşadığı panik ortamında önemli bir rol oynamıştır. Halkın göç etme eğilimine karşı çıkan Şeyh Şerafettin el-Fersahî, topladığı gönüllü sivil milislerle birlikte Bitlis yakınlarında Rus kuvvetlerini karşılayarak Siirt'in işgalini engellemiştir¹⁷. Tüm bu gelişmeler, Siirt halkının Birinci Dünya Savaşı sürecindeki işgal girişimlerine karşı gösterdiği toplumsal direncin, bölgesel savunmanın ve Millî Mücadele'nin somut bir yansıması olarak tarihsel hafızada yerini almıştır.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Siirt, askerî, lojistik, sağlık, iktisadi ve sosyal boyutlarıyla Osmanlı İmparatorluğu açısından stratejik öneme sahip bir merkez haline gelmiştir. Bu dönemde Siirt'te konuşlu askerî birlikler, 3. Ordu'ya bağlı Van Gölü Müfrezesi bünyesinde yer almakta olup¹⁸, Siirt Mutasarrıflığı merkezinde konuşlanan Seyyar Jandarma Taburu, 170 muharip subay ve 1834 muharip erden oluşmaktadır¹⁹. Kafkasya Cephesi'ne yapılan takviyeler doğrultusunda askerî yapılanma değişmiş ve Siirt'teki birliklerin de dahil olduğu 5. Fırka, 8 Mayıs 1916 itibarıyla 2. Ordu'ya bağlı 16. Kolordu Kumandanlığı emrine verilmiştir²⁰. Bu çerçevede, 8. Fırka da Nuri

14 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977, s.54.

15 Obuz, a.g.m., s.265-266.

16 Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.229.

17 Sedat Akay, **Belgelerle Siirt'in Manevi Dinamikleri, Alimleri ve Eserleri**, Siirt Birlik Gazetecilik ve Matbaacılık, Siirt 2020, s.129.

18 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı**, C 2, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.143.

19 Aziz Samih İlter, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.92

20 Recep Büyüktolul, Oral Ateş, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın 16'ncı

(Conker) Bey komutasında Pasur Köprüsü civarındaki stratejik geçidi korumakla görevlendirilmiştir²¹. Öte yandan, Siirt halkı tarafından oluşturulan gönüllü milis kuvvetler de Eruh, Şirvan, Şırmak ve Pervari kazalarındaki yerel aşiretlerin (Halilân, Hoyşinân ve Kiravyan) katılımıyla Botan suyunun güneyinde konuşlandırılmıştır²². Bu savunma yapılanmasını desteklemek amacıyla, Siirt Menzil Nokta Komutanlığı ambarlarında önemli miktarda erzak ve temel ihtiyaç malzemesi depolanmıştır. Bu kaynaklar her ne kadar 3. Ordu'ya tahsis edilmiş olsa da fiiliyatta büyük ölçüde 2. Ordu tarafından kullanılmıştır²³. Coğrafi yapısı itibarıyla yüksek dağ silsileleri ve tali yollarla çevrili olan Siirt'te ulaşım imkânları son derece sınırlıdır. Ancak bu zorlu topografik koşullara rağmen, bölgenin Birinci Dünya Savaşı sürecinde doğrudan düşman işgaline uğramamış olması, Türk ordusu açısından stratejik bir avantaj teşkil etmiş; bu durum, özellikle askerî birliklerin toplanması, sevk ve ikmal faaliyetlerinin yürütülmesi bakımından Siirt'i önemli bir lojistik merkez haline getirmiştir²⁴. Nitekim, 16. Kolordu'nun harekât alanı içerisinde bulunan Siirt, Ziyaret (Veyselkarani) ve Garzan (Kurtalan) yollarının bir kısmının toprak olması nedeniyle her türlü aracın ulaşımına pek elverişli olmasa da piyade birliklerin yürüyüşü ve binek hayvanlarıyla ikmal mümkün olmuştur²⁵. Sağlık alanında ise, 3. Menzil Müfettişliği'ne bağlı olarak faaliyet gösteren 50 yataklı Siirt Hastanesi'nin²⁶ yanı sıra, 13 Mayıs 1916 tarihli kayıtlara göre, Siirt merkezinde ve Garzan kazasında 250'şer yataklı iki büyük hastane daha hizmet vermekteydi²⁷. Bu hastaneler, savaşın getirdiği zorluklar ve sağlık hizmetlerine olan ihtiyaç doğrultusunda önemli görevler üstlenmiş, bölgedeki askerî

Kolordu Komutanlığı ve Muharebelerinin Harp Prensipleri Bakımından Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y.17, S 33, 2021, s. 424.

- 21 Ahmet Selim Ersoy, **Mehmet Nuri Conker'in Askeri ve Siyasi Hayatı (1911-1937)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2015, s.27-28.
- 22 Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Savaşı'nda Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 12, S 36, 1996, s.922.
- 23 Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s.661.
- 24 Felix Guze, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, çev: Yarbay Hakkı Akoğuz, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.90.
- 25 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, C 2, Kısım 2, Ankara 1978, s.16.
- 26 Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 714.
- 27 Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C 1, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s.159.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

ve sivil nüfusun sağlık ihtiyaçlarını karşılamada kilit rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde, sosyal ve iktisadi boyutları değerlendirildiğinde, Siirt, yüzyıllardır bir arada yaşamış farklı etnik ve dini gruplar arasında yaşanan ihtilaflar ve çatışmalar nedeniyle önemli demografik değişimlere uğramıştır. Özellikle 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından uygulanan Ermeni Tehciri, Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Siirt'te de demografik yapıyı derinden etkilemiştir. Bu zorunlu göç politikası sonucunda, kent, büyük ölçüde Müslüman nüfusun yoğun olduğu ve daha homojen bir toplumsal yapıya bürünmesine neden olmuştur²⁸. Bununla birlikte, çevre vilâyetlerde meydana gelen Rus saldırıları ve işgallerinin dolaylı etkilerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle Bitlis, Van ve Muş gibi bölgelerde yaşanan yoğun çatışmalar neticesinde, can güvenliğini temin etme arayışındaki sivil kitleler, daha güvenli bir yerleşim alanı olarak görülen Siirt'e yönelmiştir²⁹. Bu kitlesel göç hareketi, kısa süre içerisinde şehirde ciddi bir demografik baskı oluşturmuş, mevcut altyapı imkânları, barınma kapasitesi, iâşe temini ve sağlık hizmetleri üzerinde ağır bir yük meydana getirmiştir.

Bu çerçevede işgal altındaki vilâyetlere olan coğrafi yakınlığı sayesinde Siirt, bir tampon bölge işlevi görmüş; bünyesinde yer alan gıda ambarları ve sağlık hizmeti sunan hastanelerle önemli bir askerî ve lojistik merkez haline gelmiştir. Bitlis'in Rus işgali sonrasında Vali Memduh Sermed Bey'in ikametgâhını Siirt'e taşıması ise şehrin sadece stratejik değil, aynı zamanda idarî açıdan da merkezi bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Tüm bu gelişmelerin yarattığı askerî ve idarî yoğunluk neticesinde, 16. Kolordu Kumandanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'i ziyaret etmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir.

I. Mustafa Kemal Paşa'nın Bölgeye Gelişi ve Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı esnasında Albay Mustafa Kemal Bey, 1915'te 19. Tümen Komutanı olarak Çanakkale Cephesi'nde bulunmuş³⁰, cephedeki görevi bittikten sonra, bir süre İstanbul'da kalmıştır. Ardından kişisel işlerini düzenlemek üzere izinli olarak Sofya'da bulunduğu sırada, Başkumandanlık Vekâleti tarafından Çanakkale'den

28 Şerif Demir, **Cumhuriyet Döneminde Siirt**, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016, s.16.

29 Suat Özdağ, **Milli Mücadelenin Yerel Tarihi 1918-1923**, "Milli Mücadele Döneminde Siirt", C 7, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2023, s.268.

30 Cumhurbaşkanlığı, **Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005**, Ajans Türk Basın ve Basım, Ankara 2006, s.78.

dinlenmek üzere Edirne'ye çekilen 16. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Mustafa Kemal Bey, bu yeni görevini 14 Ocak 1916'da Karaağaç'ta devralmıştır³¹. 16. Kolordu Komutanı Miralay (Albay) Mustafa Kemal Bey, Edirne'de iken 10 Mart 1916'da Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından 3. Ordu'nun sağ kanadının komutasını almak üzere Resülayn (Ceylanpınar) üzerinden Diyarbakır'a hareket etmesi emrini vermiştir³². Albay Mustafa Kemal Bey, önce Halep'e gelmiştir. Daha sonra 21 Mart 1916 günü saat 19.15'te trenle Halep'ten Resülayn'a hareket etmiştir³³. Buradan sal vasıtasıyla Cercib³⁴ sularından geçerek 24 Mart 1916'da Mardin'e varmıştır³⁵.

Albay Mustafa Kemal Bey, Mardin'de bulunduğu sırada 5. Fırka Kumandanlığına gönderdiği 14 Mart 1916 tarihli iase ve geri hizmetlerinin tanzimi hususundaki emirde, Siirt-Hizan istikametiyle Botan Vadisi arasındaki bölgelerinin genel durumu ve düşmanın işgal ettiği mevkiiler hakkında bilgi istemiştir. Ayrıca, Mardin ile Ziyaret arasında bir menzil hattının oluşturulması talimatı verilmiştir. Bununla birlikte, Hasankeyf'te bir umumi erzak deposu ile erzağı cepheye ulaştıracak bir tevzi ambarının Ziyaret'te tesis edilmesi istenmiştir³⁶.

Mardin'den otomobille hareket eden Albay Mustafa Kemal Bey, yolların bozuk olması ve aracın çamura saplanması dolaylı, bir köylüden alınan at ile yoluna devam edebilmiştir³⁷. Albay Mustafa Kemal Bey komutanlığın merkezi Diyarbakır yolunda iken Mardin'de 26 Mart 1916'da kendisine gönderilen şifreli tebliğde, Mirliya (Tuğgeneral) rütbesine yükseltildiğini öğrenmiştir. 27 Mart günü Diyarbakır'a vardığında bütün karargâh erkânı kendisini "Paşa" olarak selamlamışlardır³⁸.

31 Turkish National Commission For Unesco, **Atatürk Biography**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, s.25.

32 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1.

33 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-7.

34 Aralık Köyü bugün Mardin ili Kızıltepe ilçesine bağlıdır.

35 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-24; Bülent Durgun, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis ve Muş'un Kurtarılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Rolü", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Y.16, S 30, Ankara Ocak 2018, s.86.

36 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-28.

37 Cevat Abbas Gürer, **Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak**, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul 1939, s.29-30; Turgut Gürer, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Gürer Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007, s.39.

38 Mehmet Evsile, Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk'ün 16. Kolordu Komutanlığı (19 Ağustos 1915-5 Mart 1917), **Askeri Tarih Bülteni**, S 36, Ankara, s.32.; Kadri Kemal Kop, **Atatürk Diyarbakır'da ve "O" nun Hatıraları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938, s.8.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi 1 Nisan 1916'da resmîleşmiştir³⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeki 16. Kolordu, Doğu Cephesi'nin İran'a doğru sağ kanadında 80 kilometrelik bölgede cephe tutmuştur⁴⁰.

Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'a vardığında, emrindeki kolordu Bitlis ve Muş cephelerine karşı büyük bir ilgi ve hassasiyet göstermişlerdir. 27 Mart 1916'da 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayımlanan bir numaralı kolordu emrinde⁴¹ ilk etapta Ruslara yapılacak taarruzun hazırlıkları tamamlanmaya kadar düşmanın ilerleyişini durdurmanın hedeflendiği belirtilmiştir. Bu çerçevede, kolorduya bağlı 5. Fırka, Botan Vadisi ile Bitlis Boğazı arasındaki bölgenin işgal edilmemesi için bu mevkinin emniyete alınmasıyla görevlendirilmiştir⁴².

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis cephesindeki 5. Fırka ve Muş cephesindeki askerî kuvvetleri teftiş etmek amacıyla 13 Nisan 1916'da yanında 16. Kolordu Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Bey, Sıhhiye Reisi Kaymakam Hüseyin Bey, Topçu Kumandanı Osman Senai Bey, Topçu Uzman Alman Von Berk, Erkan-ı Harbiye Hareket Şubesi Müdürü Şemsettin (Şener) Bey, Erkan-ı Harbiye İstihbarat Şubesi Müdürü Neşet (Bora) Bey, Yaver Cevat Abbas (Gürer) Bey, Emir Zabiti Şükrü (Tezer) Bey, Emir Zabiti Hayati Bey, Mülhak Subay İsmail Hakkı Bey, Mülhak Subay Ziver Bey, Süvari Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ahmet Bey ve Süvari Takım Zabiti Sadık Bey oldukları halde⁴³ saat 08.00'de Diyarbakır'dan yola çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, Diyarbakır-Silvan şosesi seyahate uygun olmadığından Karabaş-Tavuklu köyleri takip edilerek saat 16.30'da Safiyan köyüne⁴⁴ ulaşmış ve geceyi burada geçirmişlerdir⁴⁵. Ertesi gün Sâfiyan'dan hareketle Silvan'a gelinmiştir. Kolordu maiyeti havanın elverişsiz olmasından dolayı 14-15 Nisan günlerini Silvan'da geçirmişlerdir⁴⁶. Kötü

39 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Yılları Arasına Ait 106 Belge**, Ankara 1982, s.11.; Andrew Mango, **Atatürk**, Sabah Kitapçılık San. Ve Tic. A.Ş., çev. Füsun Doruker, 1 Baskı, İstanbul 2000, s.158.

40 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, C 1, 13. Baskı, İstanbul 1994, s.286.

41 **Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 16a, 1-7.

42 Çeliker, a.g.m., s.386.

43 Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2023, s.47-48.

44 Erler Köyü bugün Diyarbakır'ın Merkez bucağına bağlıdır.

45 **Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-11.

46 Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s.74.

koşullarda görevi üstlenen Mustafa Kemal Paşa, burada Albay İsmet (İnönü) Bey ile görüşerek emri altındaki birliklerinin gerçek durumunu öğrenmiştir⁴⁷.

II. Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e İlk Ziyareti

16 Nisan günü saat 07.15'te Silvan'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Batman Köprüsü'nü geçerek Malabadi köyüne ulaşmıştır. Burada kısa bir mola verdikten sonra akşam saatlerinde Hazbat köyüne varmıştır. Geceyi burada geçirdikten sonra sabah saatlerinde Garzan (Kurtalan) kazasının Obski mevkiğine varmıştır⁴⁸. Mustafa Kemal Paşa, 5. Fırka Komutanlığı'na gönderdiği 17 Nisan 1916 tarihli emirde⁴⁹ düşmana karşı gereken gayreti göstermeyenlerin ibret verici şekilde cezalandırılmasını ve kıta komutanlarının salâhiyetleri altındaki bölgelerde gerekli tedbirleri almasını buyurmuştur. Bununla beraber aynı gün Garzan mahalinde iken Mustafa Kemal Paşa'nın fırka ve müfreze komutanlarına gönderdiği şahsa mahsus gizli şifrede⁵⁰, tahminen Mayıs'ta bölgede toplanacak olan 2. Ordu'ya zaman ve hareket alanı kazandırılması hususunda alınacak tedbirler belirtilmiştir.

500

Yola devam eden Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, Garzan suyunu, keleklerle geçtikten sonra 18 Nisan 1916 günü sabah saat 05.00'te Zok köyüne⁵¹ ulaşmışlardır. Paşa ve beraberindekiler, Zok köyünde öğle yemeğini yedikten sonra Ziyaret (Veyselkarani) istikametine doğru yola çıkmışlardır. 16. Kolordu heyeti, akşam saatlerinde Ziyaret'e varmış⁵² ve bir önceki gün yapılan yorucu yürüyüşten dolayı burada istirahat etmişlerdir. Aynı gün saat 16.50'de Mustafa Kemal Paşa, Ziyaret Tepelerinin krokisinin hazırlaması için Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Şemseddin Bey'i görevlendirmiştir⁵³.

Ziyaret'e varıldığı gün, geride kalmış bazı subaylar, birliklerine katılmak üzere cepheye giderken civarda silahlı dolaşan kişiler tarafından soyulmuş ve paraları ile eşyaları zorla alınmıştır. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyet etmişlerdir.

47 Jorge Blanco Villalta, **Atatürk**, ing. çev. William Campbell, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s.105.

48 İzzettin Çalışlar, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.200.

49 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-20.

50 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-21.

51 Yanarsu köyü bugün Siirt ili Kurtalan ilçesine bağlıdır.

52 Çalışlar, **a.g.e.**, s.201.

53 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-7, F. 1-1.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Soyguncuların Ziyaret mevkiine 1 saat uzaklıktaki Koh köyünde⁵⁴ ikamet ettikleri tespit edilince, Süvari Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ahmet Bey, yanında bir manga askerle birlikte köye gönderilmiştir. Köy muhtarıyla birlikte 14 kişi yakalanmış ve üzerlerinde soyulan subaylara ait eşyalar bulunmuştur. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Topçu Kumandanı Osman Senai Bey'in başkanlığında, Kolordu Şubesi Müdürü Kurmay Şemsettin, İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yüzbaşı Neşet ve Mülazım İsmail Hakkı beylerin de yer aldığı bir divaniharp kurulmuştur. Suçları sabit görülen bu kişiler için idam kararı verilmiş ve hemen orada kurşuna dizilerek infaz edilmiştir⁵⁵. Mustafa Kemal Paşa, Ziyaret'te bulunduğu sırada Veyselkarani türbesini ziyaret etmiş, Veyselkarani Hz. hakkında dergâhın şeyhinden ve yerli halktan bilgi almıştır⁵⁶. Geceyi çadırdaki geçirdikten sonra, 19 Nisan günü Duhan⁵⁷'a doğru yola çıkmıştır.

19 Nisan 1916'dan 30 Nisan 1916'ya kadar Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, Bitlis cephesinin muhtelif mevkiilerinde teftişlerde bulunmuşlardır⁵⁸. Yapılan incelemeler sonucunda, askerî birliklerin mevzileri, tahkimatları ve topçu birliklerinin konumları gözden geçirilmiş, Türk birliklerinin düşmana karşı yapacakları taarruzda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla emir ve direktifler verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, özellikle Türk topçu birliklerinin düşman saldırılarından az etkileneceği ve düşmanı en iyi şekilde gözetleme imkânı sağlayan bölgelere konuşlandırılması gerektiği emrini vermiştir. Bu direktif, harekâtın başarısında önemli bir rol oynamıştır. 25 Nisan 1916'da Rus kuvvetlerinin Bitlis Boğazı'nı yeniden ele geçirme girişimi, alınan tedbirler sayesinde 5. Fırka tarafından aynı günün akşamında durdurulmuştur. 5. Fırka'nın 26-27 Nisan günlerinde gerçekleştirdiği karşı taarruzla Rus kuvvetlerinin tamamı imha edilmiştir⁵⁹.

Rus taarruzlarının boşa çıkarılmasının ardından, Mustafa Kemal Paşa, 5. Fırka ile birlikte Bitlis'e yapılacak bir taarruzu Gambos Dağı'ndan tetkik ederek gerekli emir ve talimatları verdikten sonra Siirt'e gitmek üzere cepheden ayrılmıştır⁶⁰. 28 Nisan'da

54 Tütenocak köyü bugün Siirt ili Baykan ilçesine bağlıdır.

55 Tezer, **a.g.e.**, s.48.

56 Çalışlar, **a.g.e.**, s.200-201.

57 Sarıkonak bucağı bugün Bitlis merkezine bağlıdır.

58 Kocatürk, **a.g.e.**, s.74-75.

59 Durgun, **a.g.m.**, s.88-89.

60 **Ulus**, 24 Mart 1940, s.2.

Duhan'a varmış ve burada iki gece kalmıştır⁶¹. Yaptığı incelemeler neticesinde, Bitlis cephesinde gıda sıkıntısının olduğunu tespit eden Mustafa Kemal Paşa, bu konuyu görüşmek üzere 1 Mayıs 1916'da Siirt'e gidip Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey ile bir araya geleceğini, burada üç dört gün kalacağını ve oradan da Kulp mıntkasını teftiş ettikten sonra Silvan'a hareket etme niyetinde olduğunu, 2. ve 3. Ordu Komutanlıklarına bildirmiştir⁶². Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 1 Mayıs günü saat 10.00'da Duhan'dan Ziyaret (Veyselkarani)'e doğru yola çıkmışlardır. Yolda, Kût'ül-Amâre'de zafer kazanıldığının haberini alan 16. Kolordu erkânı, saat 16.00'da Ziyaret (Veyselkarani)'e varmışlardır. Geceyi Ziyaret'te geçirdikten sonra, 2 Mayıs sabahı saat 08.00'de Ziyaret'ten ayrılmışlardır.

2 Mayıs günü, Siirt'e doğru yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Şeyh Sadettin Efendi'nin köyü olan Erbin'de⁶³, çadır altında yemek yedikten sonra 1 saat kadar mola vermiştir. Ardından yoluna devam ederek Şeyh Saadettin Efendi'nin konağının önünden geçmiştir. Şeyh, kendisini konağına davet etmiş; lakin bu davete icabet edilmeyerek yolculuk sürdürülmüştür⁶⁴. Öğle saatlerinde Siirt merkeze on kilometre mesafede bulunan Kezer suyunu ulaşılmıştır. Kezer suyunun taşkın akıntısına rağmen, köprü olmadığı için geçiş sırasında zorluklar yaşanmıştır. Karargâhın Süvari Takım Zabiti Mülâzım Sadık Bey, ayaklarını ıslanmaktan korumak amacıyla ayaklarını üzengiden çıkarmış, ancak atının tökezlemesiyle dengesini kaybederek suya düşmüştür. Güçlü akıntıya kapılan Sadık Bey, ölüm tehlikesi yaşarken iki süvari asker cesurca suya atlayıp onu yakalayarak büyük zorluklarla Kezer suyundan çıkarmayı başarmışlardır. Ancak, Siirt Hastanesi'ne kaldırılan Mülâzım Sadık Bey, yapılan tüm müdahalelere rağmen hayatını kaybetmiştir⁶⁵.

Bu üzücü hadiseye tanıklık eden Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Kezer suyu mevkiinde Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Rıfat, Tabur Kumandanı Yüzbaşı Nazım, Siirt Müdafaai-i Milliye Cemiyeti Başkanı ve Belediye Başkanı tarafından karşılanmışlardır. Öğleden sonra Siirt merkezine muvasalat edilmiş ve Paşa, Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey, Siirt Mutasarrıfı Bayram Fehmi Bey⁶⁶,

61 Kocatürk, a.g.e., s.75.

62 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH Kls. 4466, Dos. H-19, F. 1-8a.

63 Tuzkuyusu köyü bugün Siirt merkezine bağlıdır.

64 Çalışlar, a.g.e., s.206.

65 Tezer, a.g.e., s.50.

66 Bayram Fehmi Bey, Muş Mutasarrıfı iken 22 Mart 1916'da vekaleten Siirt Mutasarrıflığına atanmıştır. Görevi esnasında gösterdiği gayretler neticesinde 20 Ağustos 1916 tarihinde asa-

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

çoğunluğu kadınlardan oluşan Siirt ahalisi⁶⁷, Jandarma Bölük Komutanı Üsteğmen Ahmet (Ahdi) Bey ve Astsubay Melek (Arslan) Bey'in⁶⁸ komutasındaki şeref kıtası tarafından karşılanmıştır⁶⁹. Karşılama, izci kıyafetli öğrencilerle birlikte, okul müdürü Halil Hulki (Aydın) Efendi⁷⁰ ve Türkçe öğretmeni Cemil (Aydın) Bey⁷¹ de katılmıştır⁷². Kısa bir hasbihâlden sonra Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti Jandarma dairesine geçerek dinlenmişlerdir. Akşam saatlerinde Bitlis Valisi Memduh Bey, Siirt Mutasarrıfı Bayram Fehmi Bey, Belediye Başkanı Hami Efendi ve Siirt Sivil Savunma Başkanı'nın da katıldığı yemekte Mustafa Kemal Paşa, Siirt'in durumu ile ilgili malumat almıştır⁷³.

Mustafa Kemal Paşa Siirt'e bulunduğu günlerde cephedeki hareketlilik tüm hızıyla devam etmekteydi. Paşa, 3. Ordu Komutanlığı'na gönderilen 2 Mayıs 1916 tarihli harp raporunda özetle, Rusların, Varto'dan bilhassa Bitlis'ten Muş'a askerî birlik sevk ettiğini, mıntıkanın güvenliğinden sorumlu olan 17. Alay'ın düşmana karşı tedbirler aldığını belirtmiştir. Aynı belgede, Başkumandan Vekili'nin Bitlis cephesini ziyaret edeceğini, kendisinin ise 5. Fırka mıntıkasındaki ikametini uzatmadan Kolordu merkezine döneceğini ve bu durumu Başkumandan Vekili tarafından bildirildiğini ifade etmiştir⁷⁴. Ayrıca, 6 Mayıs günü Rus birlikleri Kulp cephesine taarruzda bulunmuş, ancak bu saldırı 17. Alay tarafından başarıyla püskürtülmüştür⁷⁵. Mustafa Kemal Paşa aynı gün bu muvaffakiyetlerinden ötürü, Şin'de bulunan Kulp Mıntıka Komutanlığı'nı tebrik etmiş ve saldıran düşman birliğinin hangi askerî birliğe mensup olduğunu anlamak amacıyla, ölen düşman askerlerinin üzerindeki

leten atanmıştır. Siirt Mutasarrıflık görevi 10 Şubat 1917'de son bulmuştur. Bk. Abdurrezzak Çelik, **Tanzimattan Cumhuriyete Siirt**, Emin Ofset Matbaacılık, Siirt Ocak 2019, s.89.

67 Çalışlar, **a.g.e.**, s.207.

68 Melek Arslan, 12.6.1946 – 28.8.1947 tarihleri arasında Siirt Belediye başkanlığı yapmıştır. Bk. **1973 Siirt İl Yıllığı**, s.26.

69 Cumhuriyet Kılıççioğlu, **Veleye: Siirt**, Alp Ofset Matbaacılık, Ankara 2013, s.18.

70 Halil Hulki Efendi, Milli Mücadele döneminde Siirt Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin kurucu başkanlığı yapmıştır. Bk. Ömer Atalay, **Siirt Tarihi**, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, s.90.

71 Cemil Bey, Milli Mücadele döneminde Erzurum Kongresi'ne Siirt delegesi olarak katılmıştır. Bk. Yücel Çil, **Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler**, 2. Baskı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015, s.27.

72 Cumhuriyet Kılıççioğlu, **Her Yönüyle Siirt**, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1992, s.52.

73 Çalışlar, **a.g.e.**, s.207.

74 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-8.

75 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-23.

apoletlerin ve evrakların toplanmasını istemiştir. Ayrıca aynı belgede yarın Siirt'ten ayrılarak Şin'e hareket edeceğini de bildirmiştir⁷⁶.

6 Mayıs 1916'da öğleden sonra, Siirt'te bir camiye yıldırımın düşmesi sonucu caminin duvarlarının yıkıldığı ve iki kadının yaralandığı haberi Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşmıştır. Paşa, bu olaydan dolayı büyük üzüntü duymuştur. Aynı akşam Siirt eşrafiyla yemek yiyen Paşa, ardından dinlenmeye çekilmiştir⁷⁷. Ayrıca aynı gün Paşa, Siirt'ten Madam Corinne'e Fransızca kaleme aldığı bir mektup göndermiştir⁷⁸.

Mustafa Kemal Paşa, bu ziyareti esnasında Siirt Belediye Reisi Hami Efendi'nin akrabası olan Hacı Mustafa (Özel) Efendi'nin Ulus Mahallesi'ndeki evinde kalmıştır⁷⁹. Bu süre zarfında yemeklerini Siirtli aşçı Şükrü Bey hazırlamıştır⁸⁰. Paşa, Siirt'te ordu için ekmek yapan fırıncı Mehmet ile tanışmış ve yaptığı ekmekleri övmüştür⁸¹. Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e ilk gelişleriyle⁸² ilgili daha fazla bilgi bulunmamakla beraber, bu süre zarfında Paşa ve maiyetinin Siirt'te bulundukları günlerde alışveriş yaptığı bilinmektedir. Refakatindekiler, Siirt'e özgü battaniye, eldiven ve uzun konçlu çorap gibi ürünler satın almışlardır. Mustafa Kemal Paşa ise iki adet Siirt battaniyesi almıştır⁸³. Bu alışveriş esnasında Kolordu heyetinde bulunan Alman topçu uzmanı Von Berk, Siirt'te satın aldığı battaniyede bit bulunması nedeniyle Siirt'ten ayrıldığı sırada yolda tifüse yakalanmış ve kaldırıldığı seyyar hastanede hayatını kaybetmiştir⁸⁴.

Paşa ve beraberindekiler, 7 Mayıs günü saat 09.00'da Siirt'ten ayrılarak Kulp'a doğru hareket etmişlerdir. Bitlis Valisi Memduh Bey ve Siirt Mutasarrıfı Bayram Fehmi Bey, yolculuklarına bir saat boyunca refakat etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa,

76 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-24.

77 Çalışlar, a.g.e., s.208.

78 Milliyet, 1 Aralık 1954, s.3.; Yaşar Gürsoy, **Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker**, Alfa Yayınları, İstanbul 2011, s.75-76; Sadi Borak, **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1980, s.80.; Melda Özverim, **Mustafa Kemal ve Corrine Lüt-fü- Bir Dostluğun Öyküsü**, AD Kitapçılık, İstanbul 1998, s.122.

79 Bekir Sami Seçkin, **Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi**, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul 2005, s. 136.; **1973 Siirt İl Yılı**, s.6.

80 Kılıççioğlu, a.g.e., s.18-19.

81 Gençoğlu, a.g.e., s.92.

82 Tezer, a.g.e., s.49.

83 Aldan, "Siirt", **Türk Dil Kurumu Dergisi**, C LVIII, S 456, Aralık 1989, s.294.

84 Tezer, a.g.e., s.50.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

saat 16.00'da Siirt'in kazası olan Garzan (Kurtalan)'a varmış ve geceyi hükümet konağında geçirmiştir. 8 Mayıs günü buradan ayrılmıştır⁸⁵.

III. Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e İkinci Ziyareti

Bitlis, 8 Ağustos 1916'da düşman işgalinden kurtarılmış olmasına rağmen bölgedeki Rus tehdidi devam ettiği için askerî birliklerin denetlenmesi amacıyla 16. Kolordu komutanlığı heyeti, teftiş gezilerini sürdürmüştür. Görüleceği üzere Mustafa Kemal Paşa, Ziyaret'te bulunduğu sırada Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey'in daveti üzerine Siirt'e teşrif edeceklerdir.

5 Kasım 1916'da Bitlis'teki 5. Fırka Komutanlığı'na atanan Ali Fuat (Cebesoy) Bey, 16. Kolordu Kurmay Başkanı İzzet (Çalışlar) Bey ve Topçu Kumandanı Osman Senai Bey refakatiyle Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1916'da Bitlis'e hareket etmek üzere Silvan'dan sabah saat 06.00'da hareket etmişlerdir. Malabadi'de mola verilmiş, daha sonra Hazo'da⁸⁶ geceyi geçirmek üzere çadır kurulmuştur. 8 Kasım günü sabah saat 06.00'da tekrar yola çıkılmış, Garzan suyu geçildikten sonra, saat 15.00.'te Ziyaret (Veyselkarani)'e varmıştır. Burada 23. Alay Komutanı Fuat (Bulca), teftiş heyetini karşılamıştır. Geceyi burada geçiren Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 9 Kasım sabahı saat 08.00'de Ziyaret'ten ayrılmışlardır⁸⁷. 8 Kasım – 22 Kasım tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa, Bitlis ve civarındaki askerî birlikleri ve hastaneleri denetlemiştir⁸⁸. Bu seyahatteki bir diğer amaç, Ali Fuat Bey ile Refet Bey arasında gerçekleşecek tümen komutanlığı devir-teslim merasimine katılmak ve Van Harekât Müfrezesi'nin yola çıkarılmasını sağlamak olmuştur⁸⁹.

Mustafa Kemal Paşa ve refakatindekiler, Bitlis'teki denetlemeleri tamamladıktan sonra 22 Kasım günü saat 07.00'de Duhan'dan hareket ederek, saat 13.00'te Ziyaret (Veyselkarani)'e varmışlardır. Heyet, 23. Alay subayları tarafından karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Veyselkarani Türbesi ziyaret ettikten sonra 1 saat kadar camide istirahat etmiştir. Bilahare, 23. Alay'ın karargâhının bulunduğu Koh köyüne gitmiştir. Burada iken Siirt'ten Vali Memduh Bey tarafından gönderilen bir davet

85 Çalışlar, **a.g.e.**, s.208-209.

86 Kozluk bugün Batman iline bağlı bir ilçedir.

87 Çalışlar, **a.g.e.**, s.259.

88 Kocatürk, **a.g.e.**, s.83-85.

89 Abdülaziz Kardaş, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetler", **Turkish Studies**, 2015, s.238.

mektubu ile bir at hediye almıştır. Geceyi burada geçiren Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 23 Kasım günü saat 09.00'da Kelhük köyüne⁹⁰ gitmiş, burada 23. Alay'ın 1. Taburu'nu denetlemiş, olası bir işgal girişimine karşı tatbikat yapılmıştır. Arazi koşulları tetkik edildikten sonra akşam saatlerinde Koh köyüne dönmüştür. 24 Kasım günü Koh köyünde 23. Alay'ın 2. Taburu teftiş edilmiş ve tatbikat yapılmıştır. Ardından istirahat çekilen heyet, 25 Kasım günü 23. Alay'ın 3. Taburu'nu denetlemek üzere Siyanis (ya da Says) köyüne⁹¹ gitmiştir. Öğleden sonra tabur teftiş edilmiş ve tatbikat yaptırılmıştır. Bir süre istihattan sonra akşam geç saatlerde Koh köyüne dönmüştür. 26 Kasım günü kolordu heyeti, Koh köyündeki 23. Alay Karargâhında günü istirahat ile geçirmiştir⁹².

Vali Memduh Bey'in 22 Kasım 1916 tarihli davet mektubu üzerine, Mustafa Kemal Paşa 26 Kasım'da Siirt Merkez kazasına gitmeye karar vermiştir⁹³. 27 Kasım günü Koh köyünden yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, yanında 23. Alay Kumandanı Fuat (Bulca) Bey olduğu halde aynı gün Siirt'e muvasalat etmiştir. Vali Memduh Bey, vilâyet erkânı, öğrenciler ve Siirt halkı, ikinci kez gelen Mustafa Kemal Paşa'yı bağrına basmıştır. Karşılama merasimi yapıldıktan sonra şehir merkezine geçilmiş ve Paşa, bu ziyaretinde Vali Memduh Bey'in evinde misafir olmuştur. Evin avlusuna toplanan öğrencilere, öğretmenlerinin rehberliğinde millî şarkılar söylenilmiş, Mustafa Kemal Paşa ise bu sıcak karşılama ve ilgiden memnun kalarak hepsine iltifatlarla bulunmuştur. Daha sonra istihattan çekilen Paşa, geceyi Vali Memduh Bey'in evinde geçirmiştir. 28 Kasım gününü istirahat ile geçiren Mustafa Kemal Paşa, Siirtlilerin sosyal hayatında önemli bir yere sahip hamamlardan birine gitmiştir. O gece yine Vali Memduh Bey'in evinde kalmıştır. 29 Kasım 1916 günü Garzan (Kurtalan)'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Siirt Mutasarrıflığı yöneticileri, öğrenciler ve halk tarafından düzenlenen törenle uğurlanmıştır. Paşa, saat 08.00'de Siirt'ten Garzan (Kurtalan)'a doğru hareket etmiştir⁹⁴.

Mustafa Kemal Paşa, Garzan'a doğru ilerlerken yolda, yörede eşkıyalık faaliyetleriyle bilinen Cemil Çeto ve Derviş ile karşılaşmıştır. Pencinar aşiretinin Mala Faro ailesinden olan Cemil Çeto, Siirt'e bağlı Garzan (Kurtalan) kazasında yol kesme,

90 Karakaya köyü bugün Siirt ili Baykan ilçesine bağlıdır.

91 Gümüşkaş köyü bugün Siirt ili Baykan ilçesine bağlıdır.

92 Necati Çankaya, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul 1985, s.16; Çalışlar, **a.g.e.**, s.266.

93 Tezer, **a.g.e.**, s.97-98.

94 Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975, s.310; Tezer, **a.g.e.**, s.100.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

gasp ve cinayet gibi vukuatlarla ün salmıştır⁹⁵. Ağabeyi Bişare Çeto'nun 1915 senesinde Hoy Muharebesi'nde şehit olmasının ardından Pencinar aşiretinin başına geçen⁹⁶ Cemil Çeto, bu yıllarda Derviş isminde bir şakiyi de yanına alarak, yörede ve cephe gerisinde 100-150 kadar avanesiyle mahalli asayiş bozmaktadır. Bu iki asi, bölgede bulunan 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Paşa, Cemil Çeto ve Derviş'e asayiş bozmaktan vazgeçmeleri ve teslim olmaları için davet göndermiştir. Ancak bu davete icabet etmemişlerdir⁹⁷. Cemil Çeto ve Derviş, 29 Kasım 1916 günü Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkmaya cesaret gösterebilmiştir⁹⁸. Paşa'nın yaveri Şükrü (Tezer) Bey'in gözlemlerine göre, bu iki asi, Paşa'nın Siirt'e ziyaretini, burada kaldığı günlerini ve en nihayetinde Siirt'ten ayrılışını adım adım takip ettirmiştir. Garzan yolunda sarp bir bölgede aniden Cemil Çeto ve Derviş'in 100 kadar adamıyla ortaya çıkması, Şükrü Bey'e bir pusu kurulduğu izlenimini vermiştir. Ancak Cemil Çeto ve Derviş, Mustafa Kemal Paşa'yı görünce hemen yanına gelerek ona sarılmış ve bağlılıklarını göstermiştir. Paşa da onlara ikazlarda bulunmuş ve affetmiştir. Daha sonra yolculuğa devam edilmiştir⁹⁹.

Garzan'a 1 saatlik mesafede, Garzan Kaymakamı, Jandarma Kumandanı ve Kaza Muhasebecisi, Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamışlardır. Bu sırada ona refakat eden Vali Memduh Bey heyetten ayrılarak Siirt'e dönmüştür. Garzan'a varan Mustafa Kemal Paşa, kaza erkânı ve halkı tarafından karşılanmıştır. Hükümet dairesinde misafir edilmiş ve geceyi Garzan'da geçirmiştir. 30 Kasım 1916 günü saat 07.00'de Silvan'a gitmek üzere Garzan'dan ayrılmıştır¹⁰⁰.

IV. Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt Ziyaretleri Üzerine Bir Değerlendirme

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e teşriflerine ilişkin ilk kapsamlı çalışma, Mücadele Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı Cumhur Kılıççıoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Kılıççıoğlu, 1962 yılında Siirt Halk Eğitimi Merkezi'nde yaptığı konuşmada, Sadi Borak'ın *Açıklamalı Atatürk'ün Özel Mektupları* adlı eserinde yer alan ve Mustafa

95 Said Olgun, "Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920)", *Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi*, C 16, S 31, 2017, s.35.

96 Olgun, a.g.m., s.51.

97 Tezer, a.g.e., s.98.

98 Tezer, a.g.e., s.100.

99 Tezer, a.g.e., s.103.

100 Tezer, a.g.e., s.100.

Kemal Paşa tarafından Madam Corinne'ye gönderilen 6 Mayıs 1916 tarihli mektubu açıklamış; bu vesileyle Paşa'nın Siirt'e gelişine dair ilk değerlendirmelerden birini ortaya koymuştur. Bu çalışma, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e gerçekleştirdiği ziyaretlere dair yapılan ilk sistemli girişim olarak kabul edilmektedir. Bu tarihten itibaren konuya ciddi şekilde yoğunlaşan bir başka isim de 1966'da göreve başlayan Siirt Valisi Mehmet Aldan olmuştur. Vali Aldan, 30 Mart 1967'de bu konudaki çalışmalarına başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'te bulunduğu tarihleri tespit etmek amacıyla Türk Araştırma Enstitüsü, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ve Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı'na yazılar göndermiştir. Bununla birlikte, Cumhur Kılıçcıoğlu ve Siirt Valisi Mehmet Aldan, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e gelişine tanık olan Melek Arslan ve Sabri Çelikutuğ gibi isimlerden hatıralarını da kayıt altına almışlardır. Ancak, Vali Aldan'ın 1968 senesinde Siirt'ten ayrılmasıyla bu çalışmalar durmuştur¹⁰¹.

Siirt Valisi Mehmet Aldan ve Cumhur Kılıçcıoğlu'nun çabalarına rağmen herhangi bir arşiv çalışması yapılmamış, bunun yerine ikinci el kaynaklar ve yerel hafızada yer etmiş sözlü anlatımlar ön plana çıkmıştır. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e geliş tarihleriyle ilgili olarak zaman zaman farklı iddiaların ve tartışmaların gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu tartışmaların temel dayanaklarından biri, Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanan *Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005* adlı eserdir. Söz konusu çalışmada, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'te bulunduğu tarihler 2-7 Mart 1916 olarak ifade edilmektedir¹⁰². Ancak bu tarihler sorunludur. Zira, 2-7 Mart 1916 tarihlerinde Mustafa Kemal Paşa, henüz bölgeye intikal ettirilmemiş olan 2. Ordu'nun merkezi Edirne'dedir¹⁰³. Söz konusu çalışmada kaynak gösterilmediği gibi, Cumhurbaşkanlığı arşivine tarafımızca gönderilen yazıya cevaben Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e gerçekleştiği ziyaretler hakkında bilgi ve belge bulunmadığı belirtilmiştir.

Paşa'nın Siirt'te bulunduğuna ilişkin tartışmalarda öne sürülen bir diğer tarih ise 9 Nisan – 10 Nisan 1916'dır. Bu tarihlere dayanak teşkil eden birçok kaynak bulunsa da¹⁰⁴ söz konusu tarihler kesin olarak yanlıştır. Paşa'nın bu tarihlerde Siirt'te

101 Cumhur Kılıçcıoğlu, **Veleye: Siirt**, s.16.

102 Cumhurbaşkanlığı, **a.g.e.**, s.645.

103 Kocatürk, **a.g.e.**, s.71.

104 Söz konusu kaynaklar şunlardır: Suat Özdağ, "Milli Mücadele Döneminde Siirt", **Milli Mücadelenin Yerel Tarihi 1918-1923**, s.268; Cumhur Kılıçcıoğlu, **Veleye: Siirt**, s. 17; Bekir Sami Seçkin, **Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi**, s.136; Cumhurbaşkanlığı, **Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005**, s.645.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

bulunmadığını net bir şekilde ortaya koyan muteber kaynaklar mevcuttur. Bunlardan en dikkat çeken, 10 Nisan 1916'da Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanan ve 16.Kolordu'nun mıntıkasında gerçekleşen taksimata dair 2. Ordu'ya gönderdiği harp raporudur. Bu rapor, Diyarbakır'dan gönderilmiş olup¹⁰⁵ Paşa'nın Siirt'te bulunmadığını kanıtlamaktadır. Bununla beraber 16. Kolordu Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Bey, günlüğünde 9-10 Nisan 1916 gününü şöyle kaydetmiştir:

Hava yağmurlu. Müftü Efendi, eşraftan iki kişiyle geldi. Biraz oturup konuştuk. Sonra Kemal Paşa da geldi. Şahsen gönüllü toplayıp muharebeye katılmak üzere görüşmek maksadıyla gelmişlerdi. Bunlar şimdiye kadar çok hizmet etmişler. Paşa da yalnız, görevi olmayan ve işsiz olanları kabul edebileceğini, askerî görev altında olanların tamamen talimahlara gitmeleri gerektiğini anlattı. Diyarbakır eşrafı bundan pek memnun olmadı. Kumandan Paşa biraz sert bir lisan kullandığı için onlar da biraz üzüldü...

Aynı günlüğün 12 Nisan 1916 tarihli kaydında ise şu ifadeler yer almaktadır:

Öğleden sonra Kumandan Paşa ile kışlalara çıktık. 17. Alay 3. Taburu'nu tef-tiş ettik. Sonra hükümet dairesine gidip Vali Bey'le erzak ve nakliye araçları hakkında görüştük. Sonra da karargâha gelip yarın hareket etmek üzere hazırlandık. Arabayla gidilemeyeceği anlaşıldığı için hayvanlarla harekete karar verildi.¹⁰⁶

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa bu tarihlerde henüz 16. Kolordu karargâhı olan Diyarbakır'dadır. Ayrıca, 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Paşa'nın 3. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği şifreli telgrafta şu ifadeler yer almaktadır:

Ben Nisan'ın birinci cuma günü 5'inci Tümen nezdine hareket edeceğim. 1- 2 Nisan 1332 (14-15 Nisan 1916) sabahından itibaren emirlerinizin zikredilen yere telgraf merkezi vasıtasıyla verilmesini istirham olunur. Silvan'dan sonra hangi telgraf merkezinde bulunacağımı ayrıca arz edeceğim.¹⁰⁷

Bu telgraftan anlaşılacağı üzere, 5. Fırka'nın bulunduğu Bitlis'e doğru hareket eden Mustafa Kemal Paşa, söz konusu belgeye göre, 14 - 15 Nisan tarihlerinde henüz Silvan'dadır. Bu durumda, Mustafa Kemal Paşa'nın, 9 - 10 Nisan 1916 tarihlerinde Siirt'te bulunma ihtimali kesin bir şekilde ortadan kalkmaktadır.

105 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-5, F. 1-4.

106 Çalışlar, a.g.e., s.198.

107 Şevket Beysanoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 2, S 5, 1986 s.488.

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt ziyaretlerine dair en yaygın olarak kabul gören tarihler ise 14-16 Eylül 1916'dır. Söz konusu tarihler, Siirt Valisi Mehmet Aldan'ın çabaları neticesinde Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı'ndan alınan 20 Ocak 1967 tarihli ve 2020 sayılı cevabi yazıya dayanmaktadır¹⁰⁸. Bu tarihler esas alınarak, 1973 yılından itibaren Siirt Valisi M. Turan Beyazıt'ın girişimiyle 14 Eylül tarihi, "Siirt'in Şeref Günü" olarak kutlanmaya başlanmıştır¹⁰⁹. Ancak, bu yazı haricinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'te bulunduğunu destekleyen herhangi bir sağlam tarihsel kanıt bulunmamaktadır. Buna karşılık, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan kroniklere göre, 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1916 tarihinde harekâtı daha yakından izlemek amacıyla Bitlis'e gitmeyi düşündüğünü orduya bildirmiştir. Bu teklif kabul edilmiş, ancak 7. Tümen'in 3. Kolordu'ya bağlanması ve 8. Tümen'e ilişkin düzenlemelerin ardından harekâtın gerçekleştirmesinin uygun olacağı belirtilmiştir¹¹⁰. Genelkurmay Başkanlığı'nın kronikleriyle paralel bilgiler sunan İzzettin (Çalışlar) Bey'in günlüklerinde ise, gelişen askerî durum doğrultusunda 14 Eylül 1916'da Başkumandanlık tarafından 16. Kolordu'nun Silvan'a dönmesi yönünde emir verildiği; bu emir üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Eylül'de dönüş hazırlıklarını tamamlamak amacıyla Nuri (Conker) Bey ile birlikte 3. Kolordu Karargâhı'na intikal ettiği ve gece yarısından sonra kendi karargâhına döndüğü ifade edilmektedir¹¹¹. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından ise 16. Kolordu, 17 Eylül sabahı Genç'ten Silvan'a hareket etmiştir¹¹².

16. Kolordu'nun söz konusu tarihlerdeki hareketliliği¹¹³ ve 3. Kolordu Karargâhı'nın Perhankököyünün 4 kilometre doğusunda yer alması¹¹⁴ göz önünde bulundurulduğunda, Mustafa Kemal Paşa'nın 14-16 Eylül 1916 tarihlerinde Siirt'e kısa süreli bir ziyaret yapma olasılığı oldukça düşük görünmektedir. Dolayısıyla, bu iddialar dönemin askerî

108 Cumhur Kılıççioğlu, **Veleye: Siirt**, s.17; **1967 Siirt İl Yıllığı**, s.9.

109 **1973 Siirt İl Yıllığı**, s.6.

110 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, s.227-228.

111 Çalışlar, **a.g.e.**, s.244-245.

112 Çalışlar, **a.g.e.**, s.245; Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, s.227.

113 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, s.227-228; Çalışlar, **a.g.e.**, s.245.

114 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, s.223.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

belgeleri ve stratejik koşullarıyla desteklenmediğinden, tarihsel doğruluğu konusunda ciddi bir belirsizlik taşımaktadır.

SONUÇ

Bu makale, giriş bölümünde Siirt'in Birinci Dünya Savaşı sürecindeki askerî, lojistik, iktisadi ve sosyal dinamiklerini çok yönlü bir yaklaşımla ele alarak bölgenin genel durumunu tarihsel bağlamı içinde ortaya koymuştur. Özellikle Siirt halkının, yerel milis kuvvetleri aracılığıyla Rus işgallerine ve saldırılarına karşı gösterdiği direniş, hem yerel savunma refleksinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiş hem de bölgenin savaş sürecindeki stratejik önemine ışık tutacak şekilde analiz edilmiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeye gerçekleştirdiği ziyaretlerin arka planını kavramaya yönelik sağlam bir tarihsel zemin oluşturmıştır.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt ziyaretlerinin tarihsel olarak belirlenmesi sürecinde izlenen yöntem, sağlam kaynak temelli bir analiz yaklaşımına dayanmaktadır. Paşa'nın Siirt'e gerçekleştirdiği ilk ziyaret, resmî arşiv belgeleri ve döneme ait hatıratlarla açık biçimde doğrulanmaktadır. Özellikle arşiv kaynakları, söz konusu ziyaretin zamanı ve amacı hakkında net bilgiler sunarak olayın tarihsel bağlamını güçlendirmektedir. Buna karşın ikinci ziyarete ilişkin herhangi bir resmî belge ortaya konulamamıştır. Bu ziyaretin Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey'in daveti üzerine gerçekleştiği dikkate alındığında, askerî bir amaç taşımadığı ve bu nedenle resmî kayıtlara yansımamış olabileceği değerlendirilmektedir. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci Siirt ziyaretine ilişkin tarihsel verilerin sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Paşa'nın şahsi notlarında yer alan dolaylı ifadeler, bu boşluğu kısmen doldurmakta; ziyaretin zamanlaması ve amacına ilişkin anlamlı çıkarımlar yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu çerçevede çalışma, Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği ziyaretlere ilişkin mevcut tartışmalara tarihsel belgeler ışığında açıklık getirerek, konunun spekülatif yorumlardan arındırılmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Araştırmada kullanılan güvenilir arşiv belgeleri ve birincil kaynaklar sayesinde literatürde yer verilen 2-7 Mart 1916 ve 9-10 Nisan 1916 tarihlerinin tarihsel gerçeklikle örtüşmediği açık biçimde ortaya koymuştur. Bununla birlikte 14-16 Eylül 1916 tarihlerine dair ileri sürülen iddiaların da sağlam bir temele dayanmadığı ve bu bağlamda geçerliliğinin sorgulanabilir olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e yaptığı ziyaretler konusunda literatürde uzun süredir var olan bilgi eksikliklerini ve tarihsel tutarsızlıkları gidererek

alana özgün ve bilimsel temellere dayalı önemli bir katkı sunmaktadır. Paşa'nın Siirt'teki faaliyetlerinin doğru biçimde anlaşılmasını sağlayan bu araştırma, aynı zamanda yerel tarih yazımının daha sağlam arşiv belgeleri ve birincil kaynaklar ışığında yeniden inşa edilmesine olanak tanımaktadır. Bununla beraber, 1973'ten beri 14 Eylül tarihinde kutlanan "Siirt'in Şeref Günü" nün Paşa'nın Siirt'e ilk ziyaretinin 2-7 Mayıs 1916 tarihlerinde gerçekleştiği bulgusuna dayanarak 2 Mayıs'ta kutlanmasının tarihsel doğruluk ve toplumsal hafızanın doğru bir zemine oturtulması açısından zaruri bir düzeltme olarak değerlendirilmektedir.

İntihal Taraması*Plagiarism Detection*

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan*Ethical Statement*

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article

Açık Erişim Lisansı*Open Access License*

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

1967 Siirt İl Yıllığı

1973 Siirt İl Yıllığı

Akay, Sedat, **Belgelerle Siirt'in Manevi Dinamikleri, Alimleri ve Eserleri**, Siirt Birlik Gazetecilik ve Matbaacılık, Siirt 2020.

Aldan, Mehmet, “Siirt”, **Türk Dil Kurumu Dergisi**, C LVIII, S 456, Aralık 1989.

Anadolu Ajansı Arşivi

Arı, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Atalay, Ömer, **Siirt Tarihi**, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-5, F. 1-4.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-7, F. 1-1.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-8.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-11.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-21.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-23.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-24.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-28.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-6a.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-7.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-24.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH Kls. 4466, Dos. H-19, F. 1-8a.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, C 1, 13. Baskı, İstanbul 1994.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Yılları Arasına Ait 106 Belge)**, Ankara 1982.

BCA,1198.199.1.

Beysanoğlu, Şevket, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Diyarbakır’daki Kafkas Cephesi Komutanlığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 2, S 5, 1986 s.487-504.

Bitlis Vilâyet Salnamesi, H.1310(1892).

BOA, DH. ŞFR., 459/76, R. 16.11.13330 (29 Ocak 1915).

Borak, Sadi, **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1980.

Büyüktolu, Recep - Ateş, Oral, “Birinci Dünya Savaşı’nda Mustafa Kemal Paşa’nın 16’ncı Kolordu Komutanlığı ve Muharebelerinin Harp Prensipleri Bakımından Değerlendirilmesi”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y.17, S 33, 2021, s. 409-440.

Cumhurbaşkanlığı, **Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005**, Ajans Türk Basın, Ankara 2006.

Çakmak, Fevzi, **Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Çalışlar, İzzettin, “Büyük Harbin Üçüncü Senesinde Mustafa Kemal”, **Ulus**, 24 Mart 1940.

Çalışlar, İzzettin, **Org. İzzettin Çalışlar’ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Çankaya, Necati, **Atatürk’ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul 1985.

Çanlı, Mehmet, **Çanakkale’den Doğu Cephesine Hüseyin Avni Gençoğlu’nun Hatıraları**, Murat Kitap ve Yayınevi, Ankara 2007.

Çelik, Abdurrezzak, **Tanzimattan Cumhuriyete Siirt**, Emin Ofset Matbaacılık, Siirt Ocak 2019.

Çeliker, H. Fahri, “Bitlis’in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 3, S 8, 1987, s.379-392.

Çil, Yücel, **Erzurum Kongresi’ne Katılan Delegeler**, 2. Baskı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.

Demir, Şerif, **Cumhuriyet Döneminde Siirt**, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016.

Durgun, Bülent, “Birinci Dünya Savaşı’nda Bitlis ve Muş’un Kurtarılması ve Mustafa Kemal Paşa’nın Rolü”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Y.16, S 30, Ankara Ocak 2018 s.77-112.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ŞİİRT ZİYARETLERİ

Ekşi, Fatih Mehmet, **Rusça Gazetelerde Kafkasya Cephesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022.

Erdeha, Kâmil, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

Ersoy, Ahmet Selim, **Mehmet Nuri Conker'in Askeri ve Siyasi Hayatı (1911-1937)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2015.

Evsile, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 36, 1996, s.911-926.

Evsile, Mehmet, Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk'ün 16. Kolordu Komutanlığı (19 Ağustos 1915-5 Mart 1917), **Askeri Tarih Bülteni**, S 36, Ankara, s.30-42.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1978.

Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı**, C 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı**, C 2, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Guze, Felix, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, çev: Yarbay Hakkı Akoğuz, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Gürer, Cevat Abbas, **Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak**, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul 1939.

Gürer, Turgut, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Gürer Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007.

Gürsoy, Yaşar, **Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker**, Alfa Yayınları, İstanbul 2011.

İlter, Aziz Samih, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları C IX, Ankara 1999.

Kardaş, “Abdülaziz, Birinci Dünya Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetler”, **Turkish Studies**, 2015, s.229-244.

Koca, Hüseyin, “Birinci Dünya Harbinde Van-Bitlis-Muş Hattının Önemi ve 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S 11, 1997, s.343-357.

Kılıççıoğlu, Cumhur, **Her Yönüyle Siirt**, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1992.

Kılıççıoğlu, Cumhur, **Veleye: Siirt**, Alp Ofset Matbaacılık, Ankara 2013.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007.

Kop, Kadri Kemal, **Atatürk Diyarbakır'da ve “O” nun Hatıraları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938

Mango, Andrew, **Atatürk**, Sabah Kitapçılık San. Ve Tic. A.Ş., çev.Fusun Doruker, 1 Baskı, İstanbul 2000.

Obuz, Ömer, “Milli Mücadeleye “Şark”tan Bir Destek: Siirt Örneği”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Denizli 2017, s.265-276.

Olgun, Said, “Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920)”, **Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi**, C 16, S 31, 2017, s.33-56.

Özbay, Kemal, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C 1, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.

Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975.

Özdağ, Suat, **Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2021.

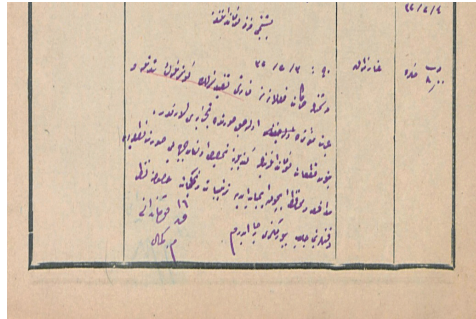
Özdağ, Suat, “Milli Mücadele Döneminde Siirt”, **Milli Mücadelenin Yerel Tarihi 1918-1923**, C 7, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2023.

Özverim, Melda, **Mustafa Kemal ve Corrine Lütfü- Bir Dostluğun Öyküsü**, AD Kitapçılık, İstanbul 1998.

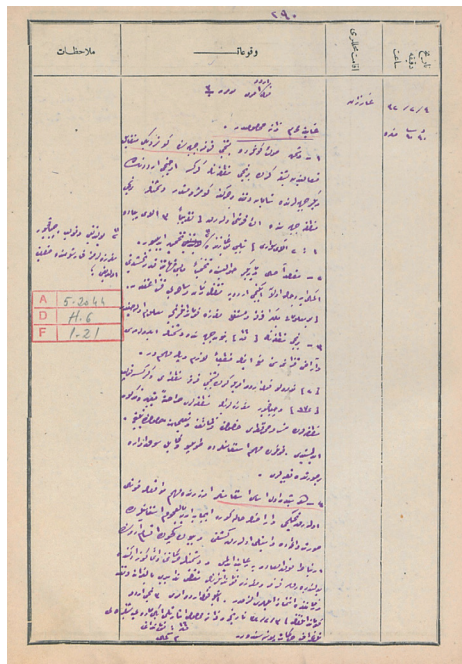
16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
SİİRT ZİYARETLERİ

- Safa, Peyami, “Atatürk’ün Bir Kadına Mektupları”, **Milliyet**, 1 Aralık 1954.
- Sanders, Liman Von, **Türkiye’de Beş Sene**, çev. Genelkurmay Başkanlığı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.
- Seçkin, Bekir Sami, **Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi**, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul 2005.
- Selvi, Haluk; Özdağ, Suat, “Millî Mücadele Döneminde Bitlis”, **Millî Mücadele’nin Yerel Tarihi 1918-1923**, C 9, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2023.
- Tezer, Şükrü, **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023.
- Turkish National Commission For UNESCO, **Atatürk Biography**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981.
- Villalta, Jorge Blanco, **Atatürk**, ing. çev. William Campbell, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

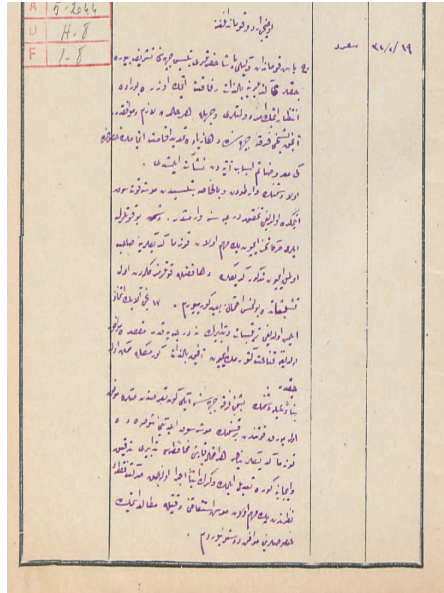
EKLER

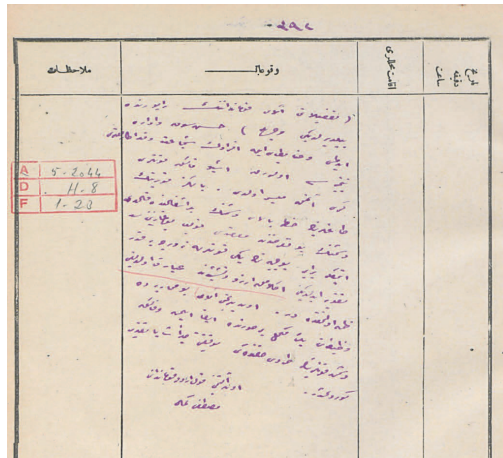
Mustafa Kemal Paşa'nın, Garzan (Kurtalan) mahalinden 5. Fırka Komutanlığı'na gönderdiği 17 Nisan 1916 tarihli emir. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-20).

Mustafa Kemal Paşa'nın, Garzan (Kurtalan) mahalinden 5. Fırka Komutanlığı'na gönderdiği 17 Nisan 1916 tarihli 3 Numaralı Kolordu Emri. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF, Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-21).

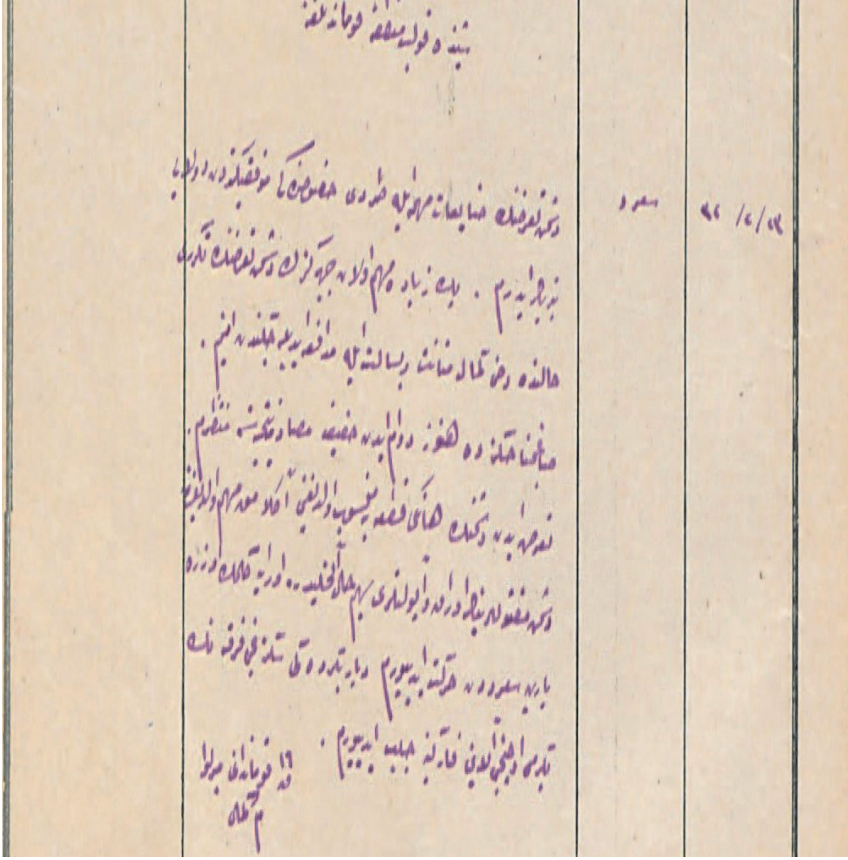

Siirt'te bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği 2 Mayıs 1916 tarihli harp raporu. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-8).

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'ten gönderdiği 6 Mayıs 1916 tarihli Kulp mıntıkasında vuku bulan düşman taarruzu hakkındaki kolordu mütalaatı. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-23).

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
SİİRT ZİYARETLERİ

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'te bulunduğu sırada Kulp Mıntıka Komutanlığına gönderdiği 6 Mayıs 1916 tarihli belge. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-24).

1. 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, 2. Bitlis Valisi Memduh Bey, 3. 23. Alay Komutanı Fuat (Bulca) Bey, 4. Mustafa Kemal Paşa'nın Yaveri Şükrü (Tezer) Bey. Yer: Siirt Mutasarrıflığı girişindeki Kezer Suyu. Tarih: 27 Kasım 1916. Bitlis Valisi ve Siirt ahalisi tarafından Mustafa Kemal Paşa ve mahiyetinin Karşılması. (Fotoğraf: BCA,1198.199.1.; Fotoğrafın kişi, tarih ve yer tarifi: Tezer, a.g.e., s.81).

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Mustafa Kemal Paşa’nın Siirt girişinde karşılama şeref kıtası, öğrenciler ve halk tarafından karşılanışı. Tarih: 27 Kasım 1916 (**Fotoğraf Kodu:**122696374, A.A. Arşivi).

Mustafa Kemal Paşa ve mahiyeti Siirt merkezinde. Tarih: 27 Kasım 1916 (**Fotoğraf Kodu:**122696375, A.A. Arşivi).